

Indledning:

Flygtningefamilier i forandring

MIKKEL RYTTER, EMILIE LUND MORTENSEN OG SUSANNE BREGNBÆK

Med denne bog ønsker vi at bidrage til en bredere forståelse af, hvad det vil sige at være individ eller familie med flygtningebaggrund i Danmark. Bogen præsenterer en række antropologiske analyser baseret på forskning i nære relationer og livet som forældre, enlig, ung og barn i et nyt land med anderledes betingelser. Fælles for de mennesker, som optræder i bogens kapitler, er, at de har forladt deres hjem, lokale omgivelser og oprindelsesland for at beskytte deres eget og familiemedlemmers liv. De er flygtet fra krig og konflikt af forskellig karakter, men har i jagten på sikkerhed også lidt afsavn og tab. Ankomsten til Danmark betyder, at de på mange måder må starte forfra, hvilket ændrer deres livsbetingelser og nære relationer. Familieinstitution som sådan må ofte genforhandles i forhold til nye normer, vilkår og muligheder for at praktisere et hverdags- og familieliv.

Bogens kapitler giver indblik i individers og familiers konkrete erfaringer med at skabe en ny tilværelse. Kapitlerne udforsker, hvordan nye begyndelser er formet af diverse dilemmaer, længsler, drømme, skuffelser, taknemmelighed, afsavn og håb, samt hvordan flygtninges forbindelser til hjemlandet ændrer sig i takt med, at de skaber nye relationer og tilhørsforhold i Danmark.

Med opmærksomheden rettet mod familien i alle dens afskygninger er målet at undersøge betydningen af omsorg, kærlighed og nære relationer i genetableringen af liv efter flugt og at betone de kompleksiteter, familielivet indebærer for mennesker, når det udfordres og forandres som følge af flugt. "Life is complicated," påpeger Avery F. Gordon i al sin enkelhed i bogen *Ghostly Matters* (2008). Bogen udforsker, hvordan menneskers liv og handlinger altid er formet af det usagte og usete; alt det uforløste fra fortiden, der trænger sig på i nutiden. I forlængelse heraf supplerer Mark Fischer (2014), at vi som mennesker også hjemsøges af fremtiden – af alt det, der kunne være blevet, hvis vores liv havde udviklet sig anderledes, havde vi truffet andre valg. Tine Gammeltoft (2021) introducerer termen "spectral kinship" til at adressere alle de aspekter af vores eksistens, der hverken er fysisk konkrete eller ren fantasi, men ikke desto mindre former vores tilværelse og knytter familie og slægtninge sammen over tid.

Bogens afsæt er således, at menneskeliv aldrig udfolder sig som en lige, forudsigelig rute fra A til B, men snarere som livslinjer, vævet sammen af viden, forestillinger om og håb for nutiden og fremtiden, og er formet af alle de mennesker, som man har mødt

på sin vej i livet før nu. Der er således altid mere på spil i menneskers historier, liv og hverdag, end hvad den smalle viden præsenteret i en statistik, konsulentrapport eller et løsevet interviewcitater kan indfange. Dette gælder i høj grad også for mennesker og familier på flugt.

På baggrund af længerevarende etnografiske studier i og med familier med baggrund i Eritrea, Somalia, Iran, Afghanistan, Palæstina, Ukraine og Den Demokratiske Republik Congo er det vores ambition at vise, hvordan livshistorier, hverdagsliv, relationer og familieforhold er akkurat lige så komplekse, uafklarede og ambivalente for mennesker med flugtbaggrund som for alle andre. Til tider måske mere komplicerede end de fleste andres. Flugten til Danmark udgør ofte én blandt flere transformative erfaringer. Med transformative erfaringer refererer vi til betydningsfulde brud eller oplevelser af et “før og efter”- brud, som ofte ændrer menneskers oplevelser af sig selv, deres værdier og præferencer, deres orienteringer i tid, deres sociale relationer, ønsker og forhåbninger (Bregnbæk og Gammeltoft 2022: 2). Der er måske ligefrem tale om “liv der ryster” (Lucht 2024) og forbliver i en form for mere eller mindre permanent uro. Denne bog stiller skarpt på familien som et arnested for omsorg, tilhør, kærlighed og sammenhold men også for konflikter, vold, afsavn, dilemmaer, og skuffelser. Målet er således at fremskrive modsætningerne samt fler- og mangetydigheden i menneskers livsvilkår – eller det, som Arthur Kleinman har kaldt “den altid ujævne kamp mellem der, hvor livet fører os hen og der, hvor vi ønsker at nå frem til” (1996: 17, vores oversættelse).

Brug af kategorien “flygtning”

Bogens kapitler bruger løbende kategorien “flygtning”. Dette er dog ikke en uskyldig betegnelse eller benævnelse, men en kategori med forskellige politiske, etiske, epistemologiske og ontologiske konsekvenser.

Efter afslutningen på Anden Verdenskrig oprettede det internationale samfund i 1945 De Forenede Nationer (FN), tre år senere havde man formuleret charteret om menneskerettighederne, og i 1950 etableredes UNHCR, FN’s flygtningehøjkommissariat. Med de internationale institutioner blev “flygtning” etableret som en social og juridisk kategori, ligesom man oprettede egentlige flygtningelejre som del af en bureaukratisk og administrativ strategi til at håndtere store grupper af fordrevne grundet krigen (Malkki 1995: 497ff.).

De politiske tiltag manifesterede i det 20. århundrede “flygtninge” som et aktuelt fænomen, der særligt siden 1970’erne er blevet et interessefelt for videnskabelige studier (Malkki 1995 *ibid.*: 507). Det nye forskningsfelt omkring “flygtningestudier” havde ofte et geografisk fokus på tvungen migration, flugt fra et hjemland til bosætning i et

modtagerland. Skabelse og udvikling af kategorien “flygtning” har således altid været påvirket af sedentær teori, det vil sige antagelsen om, at mennesker har naturlige tilhørsforhold til steder. Ifølge Liisa Malkki er flygtninge og familier på flugt ofte beskrevet som rodløse anomalier i “den nationale orden” (*the national order of things*), der tegner vores samtids historiske epoke, hvor nationalstaten på mange måder er mere signifikant end nogensinde før (Malkki 1995). Når man benytter begreber som “flygtninge” og “flygtningefamilie”, kategoriserer man dermed implicit familierne som nogle, der nok har formel ret til at opholde sig i modtagerlandet, men som grundlæggende ikke menes at høre hjemme i det (se Olwig denne bog).

Denne problematik udbygges i modtagerlandet, idet “flygtning” ofte ligeledes anvendes som en gængs kategori i medier og den offentlige debat. Det kan der være gode kommunikative, administrative og juridiske årsager til, men det medvirker til at stadfæste disse grupper, som en særlig kategori af mennesker på kanten af samfundet. En tilsvarende effekt har begrebet og ideen om “integration”, som de seneste årtier har været en allestedsnærværende, men ikke altid nærmere defineret, fordring, middel og mål for flygtninge, der får ophold i Danmark (Olwig og Paerregaard 2011). Så længe man mødes med krav om “integration”, bliver man ikke betragtet som en del af samfundet og nationen (Schinkel 2017; Rytter 2019). Studiet af flygtninge er således paradoksalt, idet det sigter mod at skabe mere viden om flygtninge og deres familiers liv og vilkår, men samtidigt er med til at udgrænse dem som “anderledes”. Der er inden for dette forskningsfelt en direkte sammenhæng mellem skabelse af viden og et medansvar for eksklusion og markering af ikke-tilhør (*non-belonging*) for de omtalte individer og familier (Korteweg 2017).

Bogens kapitler er skrevet på baggrund af antropologiske studier blandt individer og familier med flugtbaggrund i Danmark. I det klassiske feltarbejde tog forskeren ud i verden, bosatte sig i en eksotisk lokalitet og brugte tid og energi på at lære de indfødtes sprog og forstå deres liv og verden. Dette var i en vis forstand et kolonialt projekt, hvor europæiske eliter samlede viden om det, der blev set som eksotiske folk rundt om i verden. I den forstand var antropologi som fagdisciplin medvirkende til at udbygge antagelsen om, at verden kan opdeles i “the West and the rest”.

I denne bogs antropologiske studier er dette forhold imidlertid vendt på hovedet. Alle forskerne er bosiddende i Danmark og har lavet feltarbejde blandt flygtninge, som er kommet her til landet. Forfatterne er således “de indfødte”, mens de nye grupper, der har opnået flygtningestatus, er de eksotiske fremmede. Vi er bevidste om den potentielle “nativisme” og de etiske og epistemologiske konsekvenser, der følger af denne magtposition. Målet er naturligvis ikke at fremskrive eller stadfæste flygtninge som “natives out of place” midt iblandt os (De Genova 2016: 230), men derimod at udfolde de forskellige udfordringer, muligheder, forhindringer og forhåbninger,

der kendetegner individer og familier med flygtningebaggrund. Ved at zoome ind på flygtninges strukturelle position og nære relationer er det bogens ambition at gøre dem genkendelige som mennesker, der grundet eksterne omstændigheder har forladt deres første hjemland og er endt i Danmark.

Antropologiske perspektiver på familie

Vores ærinde i denne bog er at undersøge, hvordan bestemte former for familieliv og forbundethed udformes, opleves, forhandles og genforhandles inden for familier med flugterfaringer. Her læner vi os op ad antropologerne Hanne Overgaard Mogensen og Karen Fog Olwigs blik på familien som værende “uomgængelig – og uomgængeligt en tvetydig og konfliktfyldt størrelse” (2013: 11).

I Danmark siger vi ofte, at “*blod er tykkere end vand*”. Den dominerende forståelse af familie og slægtskab grunder i en biologisk model, hvor familie og slægtskab forstås som noget, man fødes ind i, og som bygger på delt substans i form af blod og genetisk arvemasse. David Schneiders (1980[1968]) indflydelsesrige studie fra Nordamerika viser, at der i denne forståelse skelnes mellem to former for familierelationer. På den ene side en “order of nature”, det vil sige dem, Ego deler substans med, for eksempel forældre, søskende, forældres søskende og egne børn, og på den anden side en “order of law”, der henviser til Egos ægtefælle, svigerforældre, svoger og svigerinder, samt tanter og onkler, som er indgiftet i familien via ægteskab med Egos faster eller moster. Det er altså familieforbindelser skabt og medieret via jura i form af ægteskab. Overordnet er denne forståelse af familien afspejlet i talemåden “*man vælger ikke selv sin familie*”. Familien er givet fra fødslen og baseret på substans (den naturlige orden), der forpligter familiemedlemmer til at hjælpe, dele tid og nære omsorg for hinanden på måder, som adskiller sig fra andre typer af relationer¹.

Den familieforståelse, der tegner megen dansk lovgivning og forskellige myndigheders arbejde, er baseret på udtalte og dominerende heteronormative forestillinger om den såkaldte “kernefamilie”, typisk bestående af far, mor og børn. Ikke desto mindre identificerede Danmarks Statistik i 2016 hele 37 forskellige familieformer². Der er altså mange måder, man kan være og organisere familieliv på her i landet. Denne mangfold-

1 Mikkelt Rytter (2010) har diskuteret, hvordan den dominerende forståelse af familie og slægtskab kan være med til at udgrænse og ekskludere flygtninge og indvandrere, idet de i de dominerende narrativer, forståelser og i stigende grad lovgivningen ikke genkendes og anerkendes som nogle, der tilhører “Familien Danmark”.

2 Danmarks Statistik forklarer, at de 37 forskellige typer refererer til en opgørelse af “børns familier”. Når de forskellige kombinationer af fælles børn og/eller sørbørn og/eller samværsbørn optælles, bliver det til 37 familietyper. https://issuu.com/danskhandicapforbund/docs/fk-nyt_2_2022/s/26761396

dighed rejser nye spørgsmål om, hvad en familie er og kan være. Nyere antropologisk teori om familie og slægtskab peger da også i retning af mere inkluderende familieforståelser. Janet Carsten (1995, 2000) foreslår således “forbundethed” (*relatedness*) og Marshall Sahlins (2013) “gensidighed” (*mutuality*) som bud på analytiske termer, der betoner de mere aktive kontinuerlige praksisser, som er med til at konstituere familie og slægtskab. Her er familie og slægtskab ikke nødvendigvis alene noget, man er eller har, men i høj grad noget, som man praktiserer og må investere tid og energi i at skabe og vedligeholde.

En række nyere studier med og blandt flygtninge i dansk kontekst diskuterer denne form for dynamisk tilblivelse af familie og slægtskab. Andrea Verdasco (2020) følger en gruppe “uledsagede unge”, det vil sige børn og unge under 18 år, der er flygtet til Danmark uden voksne familiemedlemmer, på deres vej gennem asylsystemet. Verdasco viser, hvordan de unge via forskellige hverdagsritualer over tid opbygger familieliggende relationer mellem hinanden. Hverdagsritualerne indebærer for eksempel at købe, tilberede og spise mad sammen, fejre højtider eller mærkedage og generelt engagere sig i hinandens liv og sårbare situation – over tid bliver de unge flygtninge følelsesmæssigt betydningsfulde for hinanden og danner relationer, der rækker ud over tiden i asylejren.

Lærke Møller Nielsen og Mikkel Rytter (2023) har undersøgt den form for familieskabelse, der kan finde sted mellem uledsagede unge flygtninge og deres frivillige værger. Med afsæt i Signe Howells arbejde om, hvordan udenlandske adopterede børn kan inkluderes i norske familier via en proces, hun kalder “kinning”, på dansk “slægtskabelse” eller “beslægtning”, (Howell 2009), viser Nielsen og Rytter, hvordan uledsagede børn og unge over tid formår at opbygge varige og stærke emotionelle relationer med deres danske værge og dennes familie.

Marianne Holm Pedersen (2014) udfolder i et studie af irakiske flygtningefamilier, hvordan de løbende genforhandler deres lokale tilhørsforhold. Det sker blandt andet ved, at forældrene inddrages i lokale traditioner medieret af børnenes daginstitutioner og folkeskoler. De shiamuslimske højtider æres og fejres, men det samme gør lokalt forankrede traditioner omkring for eksempel jul, fastelavn og sankthans.

Der er dog ofte et skisma mellem statens normative familieforståelse og mere dynamiske praktiserede familieformer. Karen Fog Olwig (2022) diskuterer forholdet mellem biologisk baseret versus praktiseret forældreskab i somaliske flygtninges familiesammenføringsager. På den ene side står udlændingemyndighederne med en biologisk funderet, DNA-baseret forståelse af, hvad der konstituerer en relation mellem forældre og børn. På den anden side står somaliske flygtninge, der ofte har en meget bredere forståelse af, hvad der konstituerer varige relationer mellem forældre og børn. I Somalia – og dette gælder store dele af Afrika generelt (se fx Coe

2016, 2019) – har man ofte en mere pragmatisk og dynamisk forståelse af familie- og slægtskabsrelationer, idet børn kan cirkuleres inden for familienetværk, og hvor man sagtens kan have andre forældre eller børn end dem, der er ens biologiske familie (se Olwig, denne bog).

Til trods for at familie og slægtskab kan være organiseret på mange forskellige måder, så er det et vilkår, at når flygtninge ankommer til Danmark, så indordnes de dansk lovgivning og standarder, det vil sige, at de bliver målt og vejret ud fra de normer og værdier, der dominerer i det danske samfunds institutioner og lovgivning. Og dette er ikke altid helt gnidningsfrit.

Omsorg som familieskabelse

Selvom mange familiestudier tager afsæt i biologi og forestillingen om en naturlig orden, så er der også andre tilgange. Kristina Grünberg og Katrine Schepelern Johansen beskriver for eksempel familieskab i en dansk og skandinavisk kontekst som baseret på idealer om kærlighed, intimitet, ligeværdighed og tillid (2013: 194). Samtidigt fremhæver de, hvordan hierarkiske relationer mellem børn og voksne ofte bliver anset som “forkerte” og fremstillet som et karakteristisk træk ved “andres” kultur. Sociale relationer, herunder familieliv, opdragelsesformer og køns- og generationsforståelser, kommer derfor til at udgøre et centralt indsatsområde på flere velfærdsstatslige områder, herunder integrations-, udlændinge- og flygtningeområdet (Grünberg og Johansen 2013; se også Larsen 2018).

En gren af nyere antropologisk og feministisk forskning fremhæver “omsorg” (*care*) som helt centralt for familie og slægtskab. Her er omsorgspraksisser ikke bare en konsekvens af familie, men snarere noget, der konstituerer og skaber familie (Thelen 2015). Ifølge Tatjana Thelen bliver omsorg imidlertid overvejende opfattet og præsenteret som noget positivt, og der er ofte for lidt fokus på begivenheder og processer, hvor betydningsfulde relationer opløses som ved brud, skilsmisse eller død. Negative følelser og udfald er imidlertid også forbundet med former for omsorg, og derfor foreslår Thelen, at omsorg frigøres fra den entydigt positive og normative ramme, og i stedet ses som en intim proces med et åbent udfald (2015: 508). Flere nyere antropologiske og sociologiske studier undersøger, hvordan omsorgsrelationer kan være både komplekse og ambivalente (se Bregnbæk 2021; Crafter og Rosen 2020; Frazer 2020; Louw og Mortensen 2021; Mortensen 2020). Filosofen Nel Noddings påpeger, at der i alle omsorgsrelationer er en risiko for, at omsorgsgiveren bliver overvældet af ansvar og forpligtelser, således at omsorgsarbejdet pludseligt opleves som en tung

byrde (Noddings 2013: 12), og det er diskuteret, hvordan for meget omsorg kan være kvælende for både modtageren og giveren (Puig de la Bellacasa 2012: 212)³.

Abir M. Ismail (2022) viser, hvordan ældreomsorg er til forhandling i arabiske flygtningefamilier i Jylland. Hun følger en række ældre, der har en “paragraf 94-ordning”, det vil sige, at et familiemedlem (typisk en ægtefælle, datter eller svigerdatter) er ansat af kommunen til at udføre de pleje- og omsorgsopgaver, som den ældre er visiteret til. Via denne mulighed i serviceloven kombinerer familierne ønsket om at tage vare på ældre familiemedlemmer i eget hjem med den kommunale ældresektors standarder. Ordningen kan dog med tiden blive en byrde for omsorgsgiverne, idet de ældre bliver mere og mere svækkede af alderdom, sygdom, demens m.m. Der er dog ændringer på vej, idet særligt de ældres børnebørn, der er født, opvokset og uddannet i Danmark, giver udtryk for, at deres familie måske burde begynde at trække mere på den almene kommunale hjemmepleje (se også Rytter et al. 2021).

Når det handler om omsorg, findes der ofte en række udtalte idealer og måder at gøre tingene på i Danmark, som kan forundre og til tider virke ekskluderende for familier med flygtningebaggrund, idet de skurrer mod deres foretrukne familiepraksisser. Det kan være vanskeligt for flygtninge at blive anerkendt som “gode forældre” på lige fod med andre familier i deres nærmiljø (se Mortensen denne bog; Larsen 2011). I sit arbejde med palæstinensiske familier i Aarhus diskuterer Mette-Louise Johansen (2019, 2022), hvordan forældre med flygtninge- og immigrantbaggrund kontinuerligt bevæger sig mellem at søge at efterleve to sæt af sociale normer for “godt forældreskab” – det ene udstukket af frontpersonale, love og normer i den danske velfærdsstat, det andet af det lokale netværk af arabiske familier. Forældrenes bevægelse mellem disse to (måske til tider flere) sæt af sociale normer leder til oplevelser af konstant fremmedgørelse, og de kan siges at befinde sig i en dobbelt marginaliseret position.

Flygtningefamiliers til tider vanskelige position gør dem ofte til genstand for myndighedernes opmærksomhed (Gilliam og Gulløv 2017). Susanne Bregnbæk (2022) har for eksempel diskuteret flygtningefamiliers oplevelser af interventioner fra dag-institutionspædagoger og velfærdsprofessionelle. En spænding mellem nærhed og distance præger familiernes oplevelser af velfærdsstaten, der på den ene side udøver en familielignende omsorg, men på den anden side forestår sociale interventioner og konkrete indgreb i familiernes intime liv (se Johansen og Jørgensen, denne bog).

3 Feminist og debattør Emma Holten diskuterer det problematiske i, at omsorgsarbejdets samfundsmæssige værdi i et kapitalistisk verdenssystem ofte negligeres og anskues som en økonomisk byrde – groft sagt, bliver alt det, der ikke kan tælles, måles eller vejes betragtet som “underskud” (Holten 2024).